

شورای سیاست‌گذاری حوزه‌های علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران
معاونت پژوهش
استان هرمزگان، شهرستان بندرعباس، موسسه آموزش عالی حوزوی فاطمه
معصومه سلام‌الله‌علیها

عنوان:

روش‌شناسی علامه حلی در بحث امامت

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین علی رئیسی

نگارنده:

نادیا پژمان

تاریخ تدوین:

بهار ۱۴۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحمیدیه

وَ كَانَ مِنْ دُعَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي التَّذَلُّلِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ:

رَبِّ أَفْحَمْتَنِي ذُنُوبِي، وَ انْقَطَعَتْ مَقَالَتِي، فَلَا حُجَّةَ لِي، فَأَنَا الْأَسِيرُ بِبَيْتِي، الْمُرْتَهَنُ بِعَمَلِي، الْمُتَرَدِّدُ فِي خَطِيئَتِي، الْمُتَحِيرُ عَنْ قَصْدِي، الْمُنْقَطِعُ بِي. قَدْ أَوْقَفْتُ نَفْسِي مَوْقِفَ الْأَذِلَّةِ الْمُذْنِبِينَ، مَوْقِفَ الْأَشْقِيَاءِ الْمُتَجَرِّينَ عَلَيْكَ، الْمُسْتَخْفِينَ بِوَعْدِكَ سُبْحَانَكَ أَيْ جُرْأَةً اجْتَرَأْتُ عَلَيْكَ، وَ أَيْ تَغْرِيرَ غَرَرْتُ بِنَفْسِي مَوْلَايَ اِرْحَمْ كِبُوتِي لِحُرٍّ وَجْهِي وَ زَلَّةَ قَدَمِي، وَ عُدَّةَ بَحْلَمِكَ عَلَى جَهْلِي وَ بِإِحْسَانِكَ عَلَى إِسَاءَتِي، فَأَنَا الْمُقَرَّبُ بِذَنْبِي، الْمُعْتَرَفُ بِخَطِيئَتِي، وَ هَذِهِ يَدِي وَ نَاصِيَتِي، أَسْتَكِينُ بِالْقَوَدِ مِنْ نَفْسِي، اِرْحَمْ شَيْئَتِي، وَ نَفَادَ أَيَّامِي، وَ اقْتِرَابَ أَجَلِي وَ ضَعْفِي وَ مَسْكَنَتِي وَ قِلَّةَ حِيلَتِي. مَوْلَايَ وَ اِرْحَمْنِي إِذَا انْقَطَعَ مِنَ الدُّنْيَا أَثَرِي، وَ امْحَى مِنَ الْمَخْلُوقِينَ ذِكْرِي، وَ كُنْتُ مِنَ الْمُنْسِينَ كَمَنْ قَدْ نُسِيَ مَوْلَايَ وَ اِرْحَمْنِي عِنْدَ تَغْيِيرِ صُورَتِي وَ حَالِي إِذَا بَلَى جِسْمِي، وَ تَفَرَّقَتْ أَعْضَائِي، وَ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالِي، يَا غَفْلَتِي عَمَّا يَرَادُ بِي. مَوْلَايَ وَ اِرْحَمْنِي فِي حَشْرِي وَ نَشْرِي، وَ اجْعَلْ فِي ذَلِكَ الْيَوْمَ مَعَ أَوْلِيَائِكَ مَوْقِفِي، وَ فِي أَحِبَّائِكَ مَصْدَرِي، وَ فِي جَوَارِكِ مَسْكَنِي، يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

نیایش آن حضرت در ابراز فروتنی و تواضع:

پروردگار من، گناهانم زبان مرا بند آورده و رشته‌ی سخنم را از هم گسسته است و من عذری اقامه نتوانم کرد. پس همچنان اسیر گرفتاری و گروگانِ کردار خویشتم. در میان گناهان سرگردانم، و از مقصد خود بیراه شده‌ام و دستم از چاره کوتاه است. من خود را در جایگاه گنهکاران سرشکسته قرار داده‌ام؛ در جایگاه شوربختانی که با تو گستاخی می‌ورزند و تهدیدهایت را سبک می‌شمارند.

پاک و منزهی تو، به چه جرئتی با تو گستاخی کردم؟ و با کدامین فریب خود را به ورطه‌ی نابودی افکندم؟

ای مولای من، بر من رحمت‌آور که به صورت بر زمین افتاده‌ام و از راه لغزیده‌ام. به حلم خود از نادانی‌ام درگذر، و به احسان خود از بدکرداری‌ام، که به گناه خود اقرار دارم و به خطای خود معترفم. اینک این دست من و این سر من که برای قصاص از خود آن را با فروتنی تسلیم کرده‌ام. بر پیری‌ام و پایان گرفتن روزگارم و نزدیک شدن مرگم و ناتوانی و درویشی و بیچارگی‌ام رحمت‌آور.

مولای من، به من رحم کن آن‌گاه که پایم از دنیا بریده شود، و یادم از خاطر آفریدگان

برود، و همچون کسی که یکباره از یاد رفته است، به جمع فراموشان درآیم.
مولای من، آن گاه که چهره و حالت‌م دگرگون شود و جسمم بیوسد و اندامم پاره گردد و
بندبند وجودم از هم بگسلد، بر من رحمت‌آور، که وای بر غفلت من از آنچه در پیش‌رو
دارم.

مولای من، در آن روز که از گور خود به درآیم و زنده شوم، به من رحم کن، و در آن
روز جای ایستادن مرا برای حساب در میان دوستدارانت قرار ده، و چنان کن که با
دوستانت به سوی میزان روانه شوم و در سایه‌ی قرب تو منزل گیریم، ای پروردگار
هستی‌ها.^۱

---

۱. دعای پنجاه و سوم صحیفه سجادیه.

تقدیم به

به تو ای چشم بینای خدا!
ای چشم حاضر در میان ما!
تو که حاضری در جای جای زندگانی ما، در لحظه لحظه زیستن ما، نفس کشیدن ما،
نشستن ما، برخاستن ما،
... در هر پگاه و نگاه ما و در ژرفنای نماز و نیاز ما!
تقدیم به تو:
ای هم آوا با مسیحا!
ای که عصاره‌ی خلقتی! و پرچم‌دار معرفتی!
ای که مقتدای مسیح عطوفتی! میراث‌دار پیمبر رحمتی!
پیشوای مهر و محبتی!!
ای که نور هدایتی و طلایه‌دار تربیتی!
ای که سردمدار قهر و جهاد و صلابتی! تنها راه سعادتی!
بیا! بیا! که زمزمه می‌کنند نام پاک تو را آبشارها و چشمه‌سارها!
... و دیری است هلهله می‌کنند دوباره آمدنت را چلچله‌ها هزارها!

۱۵. صدوق، محمد بن علی ابن بابویه، معانی الأخبار، ترجمه: عبدالعلی محمدی شاهرودی، چاپ دوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۱۶. طبرسی، ابومنصور احمد بن علی، الاحتجاج، ترجمه: بهزاد جعفری، چاپ اول، تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۸۱ هـ.ش.
۱۷. طوسی، محمد بن محمد نصیرالدین، الجوهر النضید: شرح بخش منطق "تجرید" خواجه نصرالدین طوسی، مترجم: منوچهر صانعی دره بیدی، چاپ اول، تهران: حکمت ۱۴۱۱ هـ.ق.
۱۸. مجلسی، محمد باقر، امام شناسی، چاپ ششم، قم: سرور، ۱۳۸۴ هـ.ش.
۱۹. محمدی، علی، شرح کشف المراد، چاپ اول، تهران: اندیشه مولانا، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۲۰. مسعودی، علی بن حسین، إثبات الوصیة للإمام علی بن ابیطالب علیه السلام، ترجمه: محمد جواد نجفی، چاپ دوم، تهران: اسلامیه، ۱۳۶۲ هـ.ش.
۲۱. مظفر، محمد حسن، دلائل الصدق (فضائل و امامت علی علیه السلام)، ترجمه محمد سپهری، چاپ اول، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۲۲. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد، ترجمه: سید هاشم رسولی محلاتی، چاپ دوم، تهران: اسلامیه، بی تا.
۲۳. مهریزی، مهدی، صدرایی خویی، علی، میراث حدیث شیعه، چاپ اول، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۰ هـ.ش.
۲۴. آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعه إلى تصانیف الشیعه، بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۲۵. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیت الله المرعشی، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۲۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تحقیق: جمال الدین میردامادی، چاپ سوم، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ هـ.ق.
۲۷. اعرجی، عبد المطلب بن محمد، إشراق اللاهوت فی نقد شرح الیاقوت، تصحیح: علی اکبر ضیایی، چاپ اول، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۱ هـ.ش.
۲۸. امینی، عبدالحسین، الغدير فی الكتاب و السنه و الادب، چاپ اول، قم: مرکز الغدير للدراسات الاسلامیه، ۱۴۱۶ هـ.ق.
۲۹. امین، سید محسن، اعیان الشیعه، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۳۰. بحرانی، سلیمان بن احمد آل عبد الجبار، إرشاد البشر فی شرح الباب الحادی عشر، تحقیق: ضیاء بدر آل سنبل، چاپ اول، قم: طلیعه النور ۱۴۳۰ هـ.ق.

٣١. تسترى، نورالله بن شريف الدين حسينى مرعشى (قاضى نورالله شوشترى)، إحقاق الحق و إزهاق الباطل، چاپ اول، قم: كتابخانه عمومى آيت الله العظمى مرعشى نجفى رحمه الله عليه، ١٤٠٩هـ.ق.
٣٢. جرجانى، على بن محمد، كتاب التعريفات، تهران: ناصر خسرو، ١٣٧٠هـ.ش.
٣٣. حسينى زبيدى، محمد مرتضى، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: مجموعة من التحقيين، بيروت: دار الهداية، بى تا.
٣٤. حسينى، حسين على، بيان النافع يوم الحشر فى شرح الباب الحادى العشر، چاپ اول، بيروت: مؤسسه الأعلمى للمطبوعات، ١٤٢٨ هـ.ق.
٣٥. حسينى ميلانى، سيدعلى، شرح منهاج الكرامه فى معرفه الإمامه، چاپ اول، قم: مركز الحقائق الإسلاميه، ١٤٢٨هـ.ق.
٣٦. حلى، حسن بن يوسف، أجوبه المسائل المهنائيه، چاپ اول، قم: مطبعة الخيام ١٤٠١هـ.ق.
٣٧. _____، إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان، چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ١٤١٠ هـ.ق.
٣٨. _____، الأسرار الخفيه فى العلوم العقلية، تحقيق: دفتر تبليغات اسلامى حوزه علميه قم. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامى. مركز احياء آثار اسلامى، چاپ دوم، قم: بوستان كتاب، ١٣٨٧هـ.ش.
٣٩. _____، الألفين: فى إمامه مولانا أمير المؤمنين على بن ابى طالب عليه السلام، چاپ دوم، قم: دارالهجرة، ١٤٠٩هـ.ق.
٤٠. _____، الباب الحادى عشر، مع شرحه النافع يوم الحشر لمقداد بن عبدالله السيورى و مفتاح الباب لآبى الفتح بن مخدوم الحسينى، تحقيق: مهدي تحقيق، چاپ اول، مشهد: آستان قدس رضوى، موسسه چاپ و انتشارات، ١٣٦٨هـ.ش.
٤١. _____، الرسالة السعديه، تصحيح: عبدالحسين محمدعلى بقال، چاپ اول، قم: كتابخانه آيت الله العظمى مرعشى نجفى رحمه الله عليه، ١٤١٠هـ.ق.
٤٢. _____، المستجد من كتاب الإرشاد، تحقيق: محمود بدرى، چاپ اول، قم: مؤسسه المعارف الإسلاميه، ١٤١٧هـ.ق.
٤٣. _____، أنوار الملكوت فى شرح الياقوت، تحقيق: محمد نجمى زنجانى، چاپ دوم، قم: الشريف الرضى، ١٣٦٣هـ.ش.

۴۴. _____، إيضاح مخالفه السنه لنص الكتاب و السنه، تصحيح: بي بي سادات رضی بهابادی، چاپ اول، قم: دليل ما، ۱۳۸۷هـ.ش.
۴۵. _____، باب حادی عشر، چاپ اول، بی جا، بی تا.
۴۶. _____، تحرير الأحكام الشرعيه على مذهب الإمامیه، تحقيق: ابراهيم بهادری، چاپ اول، قم: مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام ۱۴۲۰هـ.ق.
۴۷. _____، تذکره الفقهاء، چاپ اول (چاپ جدید)، تحقيق: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، ۱۴۱۴هـ.ق.
۴۸. _____، تسليک النفس إلى حظيره القدس، تحقيق: فاطمه رمضان، چاپ اول، قم: مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام، ۱۴۲۶هـ.ق.
۴۹. _____، تهذيب الوصول إلى علم الأصول، تحقيق: محمد حسين رضوی کشمیری، چاپ اول، لندن: مؤسسه الامام علی علیه السلام، ۱۳۸۰هـ.ش.
۵۰. _____، چهار رساله اعتقادی (واجب الاعتقاد على جميع العباد)، چاپ اول، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۱۴۱۸هـ.ق.
۵۱. _____، رجال العلامة الحلی، مصحح: محمد صادق بحر العلوم، چاپ دوم، قم: الشریف الرضی ۱۴۰۲هـ.ق.
۵۲. _____، كشف الفوائد فی شرح قواعد العقائد، چاپ اول، قم: کتابخانه عمومی آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمه الله علیه، ۱۴۰۴هـ.ق.
۵۳. _____، كشف المراد فی شرح تجريد الاعتقاد (قسم الإلهیات)، چاپ دوم، قم: مؤسسه الإمام الصادق علیه السلام ۱۳۸۲هـ.ش.
۵۴. _____، كشف المراد فی شرح تجريد الاعتقاد، تصحيح: حسن حسن زاده آملی، چاپ چهارم، قم: جماعه المدرسين فی الحوزة العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۳هـ.ق.
۵۵. _____، كشف اليقين فی فضائل أمير المؤمنين علیه السلام، تحقيق: حسين درگاهی، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ ارشاد اسلامي، ۱۴۱۱هـ.ق.
۵۶. _____، مبادئ الوصول الى علم الاصول تحقيق: عبدالحسين محمد علي البقال، نجف: دارالاضواء، ۱۴۰۶هـ.ق. (کتاب دیجيتال).
۵۷. _____، معارج الفهم فی شرح النظم، چاپ اول، قم: دليل ما، ۱۳۸۶هـ.ش.

۵۸. _____، مناهج اليقين في أصول الدين، تحقيق: يعقوب جعفرى، تهران: منظمة الاوقاف و الشؤون الخيرية - دارالأسوة للطباعة و النشر، ۱۴۱۵هـ.ق.
۵۹. _____، منتهى المطلب في تحقيق المذهب، چاپ اول، مشهد: مجمع البحوث الإسلامية ۱۴۱۲هـ.ق.
۶۰. _____، منهاج الكرامة في معرفة الإمامة، تحقيق: عبدالرحيم مبارك - مؤسسه پژوهش و مطالعات عاشورا - گروه معارف اسلامي، چاپ اول، مشهد: تاسوعا، ۱۳۷۹هـ.ش.
۶۱. _____، نهاية المرام في علم الكلام، تحقيق: فاضل عرفان، چاپ اول، ج ۱، قم: مؤسسه الإمام الصادق عليه السلام، ۱۴۱۹هـ.ق.
۶۲. _____، نهاية الوصول إلى علم الأصول، تحقيق: ابراهيم بهادري، چاپ اول، قم: مؤسسه الإمام الصادق عليه السلام، ۱۴۲۵هـ.ق.
۶۳. _____، نهج الحق و كشف الصدق، چاپ اول، بيروت: دارالكتاب اللبناني، ۱۹۸۲م.
۶۴. _____، هداية الأصول، چاپ اول، تهران: مجلس شورای اسلامي - كتابخانه موزه و مركز، ۱۳۸۲هـ.ش.
۶۵. ربانى گلپايگانى، على، إيضاح المراد في شرح كشف المراد، قم: نشر رائد ۱۳۹۵هـ.ش.
۶۶. سيورى حلى، مقداد بن عبدالله، ارشاد الطالبين الى نهج المسترشدين، قم: كتابخانه آيت الله العظمى المرعشى النجفى، ۱۴۰۵هـ.ق.
۶۷. شهيد اول، محمد بن مكى، موسوعة الشهيد الأول، تحقيق: مجموعة من التحقيقين، چاپ اول، قم: مكتب الاعلام الاسلامي في الحوزة العلمية، قم المقدسة، معاونية الابحاث، مركز العلوم و الثقافة الاسلامية، ۱۴۳۰هـ.ق.
۶۸. طوسى، محمد بن محمد نصيرالدين، تجريد الاعتقاد، تحقيق: محمدجواد حسيني جلالى، چاپ اول، تهران: مكتب الإعلام الإسلامى، ۱۴۰۷هـ.ق.
۶۹. كلينى، محمد بن يعقوب، اصول الكافى، چاپ دوم، تهران: اسلاميه، ۱۳۶۲هـ.ش.
۷۰. مجلسى، محمد باقر، بحار الأنوار، بيروت: الوفاء، ۱۴۰۴هـ.ق.
۷۱. _____، حق اليقين، تهران: اسلاميه، بى تا.
۷۲. مدرس، محمد على، ريحانة الادب في تراجم المعروفين بالكنية او اللقب، چاپ سوم، تهران: خيام، ۱۳۶۹هـ.ش.

۷۳. مفید، محمد بن محمد، الفصول المختارة، چاپ اول، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳هـ.ق.
۷۴. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد، حدیقه الشیعۀ، چاپ سوم، قم: انصاریان، ۱۳۸۳هـ.ش.
۷۵. _____، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان، چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۲هـ.ش.
۷۶. نوبختی، حسن بن موسی، فرق الشیعۀ، چاپ دوم، بیروت: دارالأضواء، ۱۴۰۴هـ.ق.
۷۷. ابوالحسنی، رحیم، «پیشگامان تقریب علامه حلّی یوسف بن مطهر»، نشریه اندیشه تقریب، شماره ۱۱، ۱۳۸۶هـ.ش، (نورمگز).
۷۸. اکبر محمودی، «روش‌شناسی اجتهاد در مسائل نوپا»، نشریه علمی پژوهشی جستارهای فقهی و اصولی، سال ششم، شماره ۱۹، ۱۳۹۹هـ.ش، (نورمگز).
۷۹. جعفری، یعقوب، «گزارشی از کتب کلامی علامه حلّی»، مجله کلام اسلامی، شماره ۳، سال دوم.
۸۰. سلیمانی بهبهانی؛ هادی، عبدالرحیم؛ زارعی، «روش‌شناسی کلامی علامه حلّی»، نشریه کلام اسلامی، شماره ۹۷، ۱۳۹۵هـ.ش، (نورمگز).
۸۱. عباسی حسین‌آبادی، حسن، «روی‌آورد معرفت‌شناسانه به مسئله خدا در اندیشه علامه حلّی»، نشریه علمی وزارت علوم - جستارهای فلسفه دین، شماره ۲، ۱۳۹۹هـ.ش.
۸۲. کمالی‌سروستانی، خسرو، «نقش علامه حلّی در رشد و پیشرفت کلام شیعه»، نشریه سیره پژوهی اهل بیت علیه‌السلام، شماره ۵، ۱۳۹۶هـ.ش.
۸۳. مؤذن‌جامی، محمد مهدی، «نگاهی به ساخت کتاب کلامی از علامه حلّی»، نشریه آیینه پژوهش، شماره ۱، ۱۳۷۱هـ.ش.
۸۴. مصطفوی‌فرد، حامد، «چگونگی مواجهه علامه حلّی با اخبار احاد»، مقاله پژوهشی علمی فقه و اصول، شماره ۲، ۱۴۰۲هـ.ش.